

Jiří Janák

Podle víry starých Egyptanů člověk v jistém okamžiku své posmrtné existence přichází, vrací se či předstupuje před své *ka*. Je to dokončení cesty, na níž „jde (odchází) ke svému *ka*“. Není však přesně jasné, zda tato „cesta ke *ka*“ zahrnuje celý proces přechodu do posmrtné existence započatého smrtí včetně jeho završení předstoupením před *ka* v den pohřbu nebo se jedná pouze o onu poslední událost spojení s *ka*, a tudíž „přechod“ ve smyslu odchodu i příchodu v jednom okamžiku. V každém případě je u této cesty rozhodující nikoli odchod (smrt), nýbrž příchod zesnulého ke *ka* – zmrtvýchvstání. Neboť tím, že se s *ka* zemřelý opět spojil, překonává úskalí smrti a povstane k novému životu v zásvětí.

Egyptané spojovali s bytostmi několik pojmů, které bývají označovány za jejich složky či projevy. Při rozlišování mezi projevem a složkou je důležité si uvědomit, že každá ze složek se za určitých okolností stává projevem, protože již tím, že se podílí na existenci bytosti, je v ní bytost vždy plně obsažena. Naproti tomu pojem, který zastupuje pouze projev, přebírá funkci složky pouze ve výjimečných případech. Bytost tak byla vnímána v několika takových „rozměrech“. Základními pojmy byly tyto: tělo, srdce, stín, *ka*, *ba* a *ach*.

Pojem *ka* je příliš široký a našemu chápání vzdálený, aby mohl být přesně přeložen. Přesto může být s určitou rezervou, jíž je nutné si vždy uvědomovat, překládán termínem „duše“. Termín *ka* bývá v hieroglyfickém písmu nejčastěji zapsán znakem představujícím dvě vzpřímené paže. Není však jednoznačně zřejmé, co přesně toto gesto vyjadřuje. Vzhledem k egyptskému způsobu zobrazování je lze nahlížet z několika úhlů. Snad se jedná o znázornění objetí, snad jsou to paže přijímající i dávající potravu, snad nějak souvisí s termínem *qa* (vysoký), který je zapisován hieroglyfem muže s rukama tímto způsobem zdviženýma. Podobně jako u zobrazení božstev dochází i u znaku *ka* k jeho umístování na standartu.¹ Královské *ka* je ve své výjimečnosti znázorňováno jiným způsobem – jako mužská postava se znakem *ka* na hlavě (někdy se mezi pažemi *ka* nachází *serech* s královým jménem), která v jedné ruce drží hůl a ve druhé pštrosí pero, symbol řádu *maat*. Jindy může být královské *ka* ztvárněno jako znak *ka* na standartě, která má ruce a v nich drží hůl a pero; mezi pažemi *ka* může být opět jméno krále.

Základní vlastností *ka* je to, že je nositelem života. Představuje sílu oživující celou bytost, která se rodí spolu s člověkem a v okamžiku smrti se od něj odděluje. *Ka* odlišuje živé od neživého. *Ka* se rodí spolu

s člověkem, resp. je předáno z otce na syna aktem početí. Syn proto může být chápán jako „projev“ svého otce. Na rozdíl od představ o duši u jiných národů není *ka* pouze nějakou oživující silou, jejíž úloha by byla vyčerpána aktem oživení nebo oživování. Pojem *ka* silně akcentuje také zodpovědnost za neustálé udržování a předávání života. Proto se v něm setkáváme s aspekty odkazujícími na vztah k plození, fyzické síle a zabezpečení potravy. Odpovědnost *ka* lze rozdělit do tří úrovní – božské, královské a osobní. Na každé úrovni je odpovědnost vázána na nositele a jeho *ka*, ten udržuje život a řád na dané úrovni. V první rovině, kterou představuje celek kosmu, je nositelem odpovědnosti Stvořitel. On vše stvořil, všemu dal život a řád. Druhá dimenze zahrnuje především pozemskou vládu a zodpovědnost za Egypt a všechny jeho obyvatele. Tuto zodpovědnost nese egyptský panovník, jenž jako projev a syn boha sdílel se svým otcem jeho božské *ka*. Osobní úroveň odpovědnosti spočívala v udržování života a řádu každého jedince.² V čele egyptské společnosti stál vládce, který skrze své *ka* spojoval jednotlivé lidské bytosti, tvořil z nich lid a byl za jejich životy zodpovědný – byl jejich *Ka*.

Královské *ka* je stěžejním pojmem královské teologie a tedy i základní pilířem celého systému egyptské správy a státu. Jedná se o božské *ka*, které bylo podle egyptských představ přeneseno bohem (Stvořitelem nebo hlavním státním bohem) na krále a to buď přímo nebo prostřednictvím panovníkových předchůdců. Královské *ka* představuje božský aspekt krále, který panovníka spojuje jak se Stvořitelem, tak s generacemi předchozích vládců. Zastupuje božský úřad krále, v němž jsou jednotliví panovníci různými inkarnacemi jednoho božství – jsou pouze články řetězce.³

Dobu života ohraničenou zrozením a smrtí označovali Egypťané *ahau*. Pojem *ka* byl s tímto termínem úzce svázán, podobně jako s termínem *šaj* užívaným pro „osud“, především ve významu určené délky života.⁴ Smrt pro Egypťany znamenala ukončení života (*anch*) ve všech jeho formách. *Ka* dokonalo svou oživující funkci a doba života (*ahau*) došla svého naplnění. Ovšem nejednalo se o úplné zakončení života, nýbrž o jeho přerušení. V okamžiku smrti člověka „opustí“ oživující síla (*ka*) a skončí se jeho pozemské žití (*ahau*). Je však obtížné přesně určit, jak Egypťané nahlíželi na ono „odloučení“ *ka* od člověka.

U vchodu do kaple hrobky královny Meresanch III. jsou mimo jiné zaznamenány dva nápisy udávající data královniny smrti a jejího pohřbu. Nápis na severní straně zní: „Královská dcera Meresanch, rok 1, první měsíc období sklizně, den 21. Spočinutí jejího *ka* a její přechod na čisté místo“. Jižní strana pak nese text: „Královská manželka Meresanch, rok po prvním (rok 2), druhý měsíc období pučení, den 18. Její přechod do její krásné hrobky“.⁵

Z našeho pohledu je důležité jak zaznamenání obou dat, která vymezují období začínající smrtí a končící pohřbem, tak, a to především, použití spojení „spočinutí jejího *ka*“. Užití sloveso *hetep* má, podobně

jako i ostatní egyptská slovesa, mnoho významů, například „být spokojen, šťasten, potěšen, upokojen, odpočívát, spočinout, být v klidu, zapadnout (o slunci), zastavit, být hotov“.⁶ V tomto kontextu lze uvažovat především o dvou významech, které spolu úzce souvisí. *Ka* královny, stejně jako *ka* každého člověka, po její smrti, „odpočívá“ (*hetep*), tzn. nepřestává existovat, přestává ovšem poskytovat svou životodárnou sílu, podobně jako slunce, když zapadne (*hetep*) za horizont. Přijmeme-li tedy symboliku koloběhu slunce, kterou Egypťané s oblibou používali, a to zvláště v chápání posmrtné existence, nachází se tedy *ka* (a skrze ně jako jeden z projevů bytí i celý člověk) po smrti „za horizontem“. Život tak odpovídá dnu a smrt noci. Tato symbolika byla užívána o člověku již za života – noc je obdobím nehybnosti, spánku a smrti, v němž může i žijící prostřednictvím snů nahlédnout do zásvětí.⁷ Otázkou zůstává, kde se *ka* v tomto stavu nachází a kam k němu tedy musí zemřelý (jeho tělo) „přijít“. Podle egyptských představ je člověk plně zastoupen v každém ze svých projevů či složek, proto je to vždy celý člověk, kdo podstupuje úpravu těla při mumifikaci i dlí na nějakém místě jako *ka* nebo putuje zásvětím jako *ba*, atp. Podle některých zmínek v textech se zdá pravděpodobné, že *ka* předchází zemřelého do zásvětí, ať už je chápáno jako nebe, podsvětí nebo hrobka.

Dalším údajem, který nám poskytuje nápis z hrobky Meresanch III., je záznam, že po smrti byla (její tělo) převezena na „čisté místo“ (*vabet*), jímž je balzamovací dílna. V průběhu doby, kdy *ka* „odpočívá“, prochází tělo složitou úpravou. Tělo bylo důležitou součástí lidské existence, a pokud Egypťané chtěli usilovat o obnovení života a jeho pokračování i po smrti, museli přetvořit pomíjivé tělo, které by svým rozkladem vážně ohrozilo i existenci duše (*ka*, *ba*) a ostatních projevů člověka, v tělo „věčné“. Další důležitou podmínkou je zprovoznění hrobky někdy označované jako dům *ka*, která byla u většiny dostatečně zámožných Egypťanů pečlivě budována již za jejich života.

Po dokončení příprav pokračuje pohřební rituál, který byl započat již přenesením zemřelého v rakvi do „stanu očišťování“ a následně do balzamovací dílny, rituálními plavbami a průvodem k pohřebišti. Když průvod dorazil před hrobku, byly, po oplakávání pozůstalými, na rakvi (nebo na soše), postavené zpříma jakoby zemřelý stál, vykonány rituály očišťování, otevírání úst a nakuřování kadidlem. Důležité bylo především otevírání úst, jehož účelem bylo obnovení smyslů, schopnosti dýchat a přijímat potravu. Tak bylo nové, „věčné“ tělo připraveno k opětovnému oživení spojením s *ka* zemřelého. V další fázi pohřbu jsou zesnulému předloženy obětiny, hrobka je naplněna pohřební výbavou a je poraženo dobytče, jemuž je vyjmuto srdce a odříznuta přední noha, které jsou následně obětovány. Potom je rakev za úliteb a nakuřování kadidlem dopravena do hrobky a umístěna do pohřební komory, zemřelý tím odchází „na Západ, do země ospravedlněných“. Následuje umístění sochy zesnulého, tzv. „cesta do Abydu“, a rity zajišťující zemřelého

ochranu v zásvětí, jejichž součástí jsou kultovní činnosti odehrávající se v „domě stanových tyčí“ a obětní porážky.

Pohřeb ukončuje dobu, kdy „*ka* odpočívá“, a je počátkem nové formy existence člověka – jeho zrozením v zásvětí. V průběhu rituálu v určitém okamžiku zemřelý „přichází ke svému *ka*“, spojuje se s ním a po přechodném období „smrti“ opět vstupuje do svého žití (*ahau*), stejně jako slunce vychází (*chaj, veben*) po noci na východním horizontu do dalšího dne nebo jako se člověk probouzí po spánku. Proto spojení „odejít ke svému *ka*“ neznamena „zemřít“, ale přestat kritický moment smrti a období, kdy je *ka* „nečinné“, a znovu se s ním spojit na Onom světě, tzn. „vstát z mrtvých“.⁸ Použijeme-li soudobé rčení, odpovídá „odejít ke svému *ka*“ spojení „přijít k sobě“ např. po bezvědomí.

Momentem spojení s *ka* a obnovení jeho činnosti je pravděpodobně rituální předložení obětin a jejich přijetí zemřelým v těsné návaznosti na otevírání úst. V tomto bodě se střetává několik faktorů pro takovou událost příznivých. Tělo zemřelého je po očišťování a otevírání úst připraveno opět ožít, kultický úkon provádí jeho syn nebo kněz v úloze syna a obětiny samotné mohou být nazývány *ka(u)*. Zásvětní život spočíval podle egyptských představ na podobných zásadách a principech jako život pozemský, a tak i zemřelí byli závislí na přísunu potravin, bez kterých by jinak trpěli hladem a žízní a byli by nuceni „pít moč a jíst výkaly“ (Kniha mrtvých, kap. 53). Možná se živí obávali, aby se takový hladový a rozrušený zemřelý neobrátil proti nim. Proto je přinášení obětin zemřelému nejdůležitější součástí zádušního kultu. Tuto povinnost nesli pozůstalí (především nejstarší syn), ale byla také přenášena na kněžstvo. Zdá se, že při sycení zemřelých hrálo hlavní roli jejich *ka*, které přijímalo obětiny. *Ka* zaručovalo posmrtnou existenci člověka, aby však tuto funkci mohlo plnit, muselo být (stejně jako za života) zásobeno potravou. Na zobrazeních zachycujících přinášení obětin nebo jen obětiny samé je většinou kromě obvyklé obětní formule doplněno, že ta či ona věc (chléb, pivo, koláče atd.) je přinášeno pro *ka* zesnulého.

Vrchní písař Sutimes předstupuje před své *ka*, očišťuje je kadidlem a vykonává úlitbu. Viněta k 105. kapitole Knihy mrtvých pro Sutimese (Bibliothèque Nationale, Paris 38/45).

Poznámky:

1 Srov. Schweitzer, U., *Das Wesen des Ka im Diesseits und Jenseits der alten Ägypter*. [Ägyptologische Forschungen, 19] J. J. Augustin, Glückstadt 1956, 20–21.

2 Blíže k rovinám odpovědnosti a *ka* viz Janák, J., „How to Drive a Ka. Cars and Computers in Ancient Egyptian Religion“, v: *Archiv Orientální*, 69/4 (2001), 586–588.

3 Blíže ke královskému *ka* viz Bell, L., „Luxor Temple and the Cult of the Royal Ka“, v: *Journal of Near Eastern Studies*, 44 (1985), 251–294; týž, „The New Kingdom ‚Divine‘ Temples: The Example of Luxor“, v: Shafer, B. E. (ed.), *Temples of Ancient Egypt*. I. B. Tauris Publishers, London 1998, 127–184.

4 Démotické texty pojmy *ka* a *šaj* zaměňují, viz Quaegebeur, J., *Le dieu égyptien Shai dans la religion et l'onomastique*. [Orientalia Lovaniensia Analecta, 2] Leuven University Press, Leuven 1975, 134–137; Morenz, S., *Egyptian Religion*. Cornell, New York 1996, 70–72; Bonnet, H., *Reallexikon der Ägyptischer Religionsgeschichte*. Walter de Gruyter, Berlin 1952, 360.

5 Viz Dunham, D. - Simpson, W. K., *The Mastaba of Queen Mersyankh III*. Museum of Fine Arts Boston, Boston 1974, 8, pl. II a,b; fig. 2.

6 Srov. Erman, A. - Grapow, H., *Das Wörterbuch der ägyptischen Sprache*. Bd. III. Akademie-Verlag, Berlin 1929, 184–196.

7 Srov. Hornung, E., *Der Eine und die vielen. Ägyptische Gottesvorstellungen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1973, 119–120, 174.

8 Srov. Schweitzer, U., *Das Wesen des Ka*, 42–46; 81–84.